

А. Ф. Гуцал

ДОСЛІДЖЕННЯ ЧОРНОЛІСЬКИХ КУРГАНІВ В РАЙОНІ ДНІСТРОВСЬКОЇ ГАЕС

У статті йдеться про результати досліджень двох пізньочорноліських курганів біля с. Бернашівка Могилів-Подільського району Вінницької області.

Ключові слова: Бернашівка, курган, поховання, кераміка, залізний ніж, фібула, скелет.

Біля села Бернашівка Могилів-Подільського району Вінницької області, яке потрапляло у зону будівництва Дністровської ГАЕС у 1980-х рр., проведено масштабні археологічні дослідження. Експедиція Інституту археології АН УРСР під керівництвом В. Г. Збеновича і О. Г. Колесникова вивчала трипільське поселення (Колесников 1991, с. 29—30). Археологи Кам'янець-Подільського державного університету вели розкопки старожитностей раннього залізного віку й періоду ранніх слов'ян (Винокур, Гуцал, Мегей 1990). Загін на чолі із автором у 1990 р. дослідив ґрунтовий могильник і два кургани доби чорнолісся. Останні були розташовані на другій надзаплавній терасі лівого берега Дністра, серед розкопів з трипільським культурним шаром (рис. 1) і візуально, на фоні горизонту, практично, не проглядалися. Їх виявили лише за скупченням дрібного каміння, яке виходило на поверхню. Результати розкопок не публікувалися, з'явилося одне коротке повідомлення (Гуцал 2006, с. 50). У цій статті ми використовуємо матеріали звіту за 1990 р. (Винокур, Гуцал, Мегей 1990, с. 13—22; рис. 75—105).

На місці кургану 1 було закладено розкоп V. З подальшими прирізками він досяг розмірів з півночі на південь 12 м (кв. А—Е) і з заходу на схід — 14 м (кв. 1—7) (рис. 2).

У центральній частині розкопу було розчищено скупчення каміння, яке займало квад-

ратну площу зі сторонами 7 × 6 м, зорієнтовану кутами майже по сторонах світу з деяким відхиленням від центральної осі на захід. Каміння лежало впритул одне до одного, але в деяких місцях було очевидно, що первісний стан його був порушений. Такі ділянки зафіксовані у кв. 2—3/Б; 3—4/В. При подальших спостереженнях і в процесі розбирання завалу, було встановлено, що це залишки курганного кам'яно-земляного насипу. Південна частина його утрачена. Можливо, що він був розібраний для господарських потреб і розтягнутий плугом при багаторічній оранці. Тут була відкрита частина кільця, викладеного із каміння, яке було згруповано в окремі вимостки, а колись, певно, оточувало весь курган. Жодних заглибин у вигляді ям від стовпів чи чогось подібного на місці їх розміщення не прослідковано.

Сучасні залишки насипу склалися із каміння різної величини. Найбільші з них займають периферійне положення і фактично обмежують насип зі всіх сторін. Хоча в центрі теж були крупні плити, особливо у кв. 4/В—Б, де вони склали немов би площадку. Від краю кургану до його середини насип поступово підвищувався на 20—25 см. Деякі камені, які збереглися на периферії, говорять за те, що курган мав округлу форму. В кургані 1 виявлено дві могили.

Одна (поховання 1) — у кв. 4/Г (фактично в центрі), де було помічено незвичайне розвіщення каміння. Тут в основному великі валуни утворювали прямокутник розмірами 2,4 × 1,6 м, орієнтований довгими сторонами по лінії північ-північ-захід—південь-південь-схід. Частина каміння лежала на пласкому боці, інша (особливо по периметру прямокутника) стояла на ребрі і була нахилена всередину. У ній

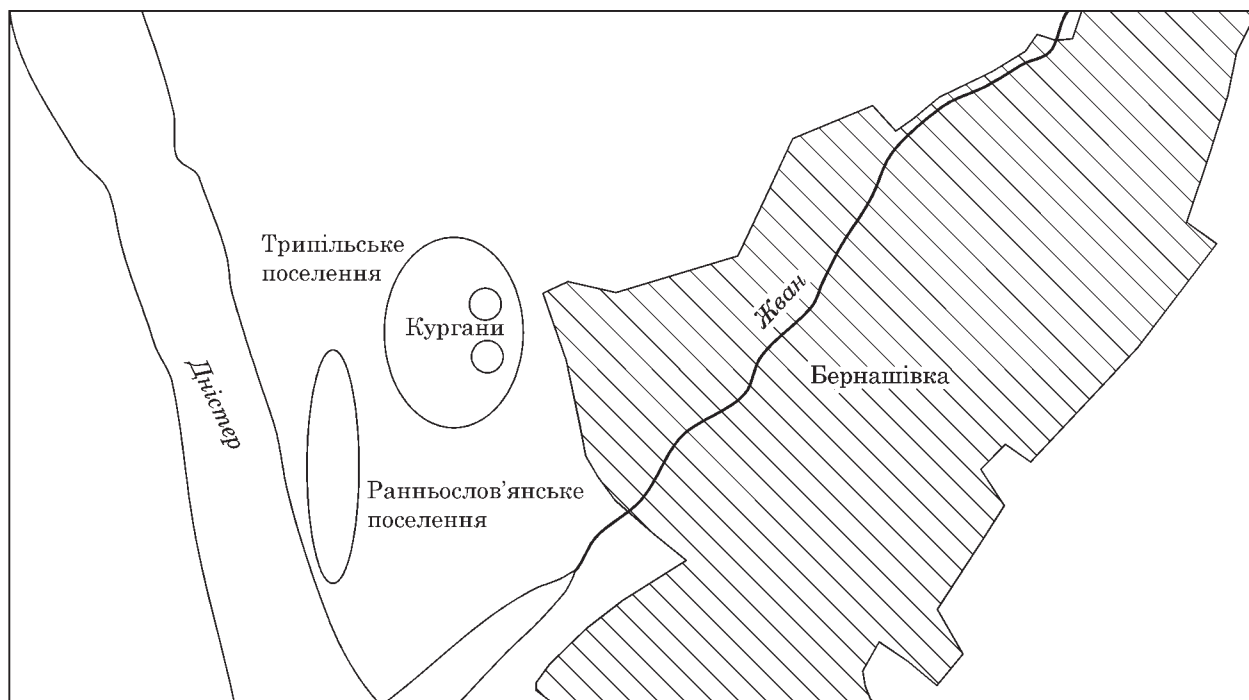

Рис. 1. Схематичний план розташування археологічних пам'яток біля с. Бернашівка

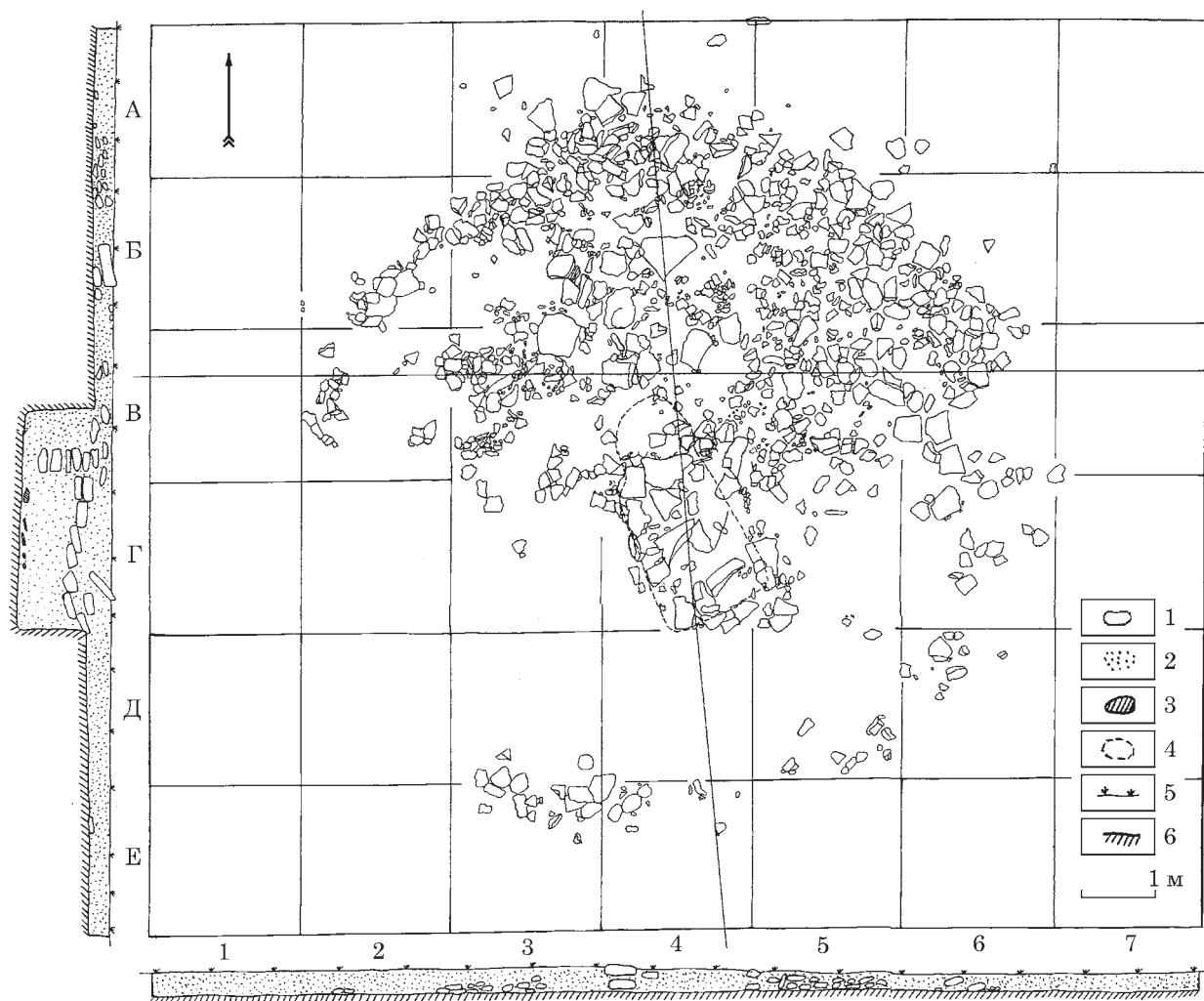

Рис. 2. План кургану 1: 1 — каміння; 2 — земляне заповнення; 3 — кістки; 4 — контури могили 1; 5 — верхній шар; 6 — материк

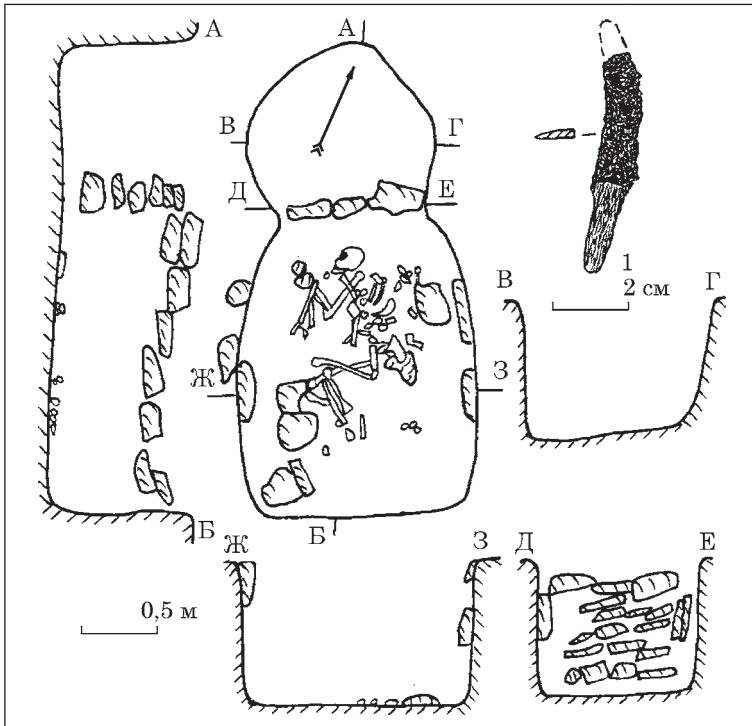

Рис. 3. План поховання 1 у кургані 1 (1 — залізний ніж)

знаходилося поховання дорослого чоловіка. Могила була потривожена. Яма завглибшки 1 м від сучасної поверхні була обкладена і перекрита кам'яними плитами, ними ж було вимощено і її долівку, від якої мало що уціліло. Внутрішній простір ями складав — 1,9 × 1,5 м. За деякими спостереженнями можна припускати, що могила була перекрита деревом, на яке поклали каміння. Із часом перекриття завалилося всередину, частково обвалилося і облицювання стін. Усе це й заповнило яму. У

на правому боці, скелет дорослого чоловіка ростом близько 2 м (рис. 4). Ноги зігнуті в тазу під прямим кутом, в колінах — під гострим. Права рука в лікті зігнута так, що плечова і променева кістки знаходились паралельно одна одній, а ліктьова — знайдена під черепом. Ліва рука була під правою ключицею, і також зігнута в лікті. Дві руки з'єднанні в долонях біля правого плеча. Фаланги пальців рук та ніг розкидані по долівці. Ребра лише частково знаходились на місці. Тазові кістки — розчавлені. Мала го-

північній частині плити лежали у два—три шари, загальна товщина яких сягала 0,5—0,6 м, у той час як в південній — 0,2—0,35 м. Під каменями залягав потужний шар сіро-жовтого ґрунту від 0,15—0,2 м у північній половині, до 0,3 м — у південній.

Цікавою особливістю могили є наявність входу до неї з північної сторони. Це округла яма діаметром 1,25 м, поглиблену до рівня дна могили і відокремлену від неї кам'яним закладом, створеним із плит, покладених пластом, утворюючих немовби мурування. Ширина входу 0,8 м. Окремо варто відмітити, що дві плити були поставлені на ребро і втиснуті з обох сторін входу (рис. 3, розріз Д—Е), підтримуючи, таким чином, стінки ями від сповзання. Це, в свою чергу, дозволило зробити припущення, що вхід, можливо, якийсь час залишався відкритим і лише з часом був закладений.

Рис. 4. Поховання 1 у кургані 1

мілкова кістка лежала окремо. А одна із лопаток знайдена поблизу стопи. Череп цілий, нижня щелепа була на лікті правої руки. Біля ніг, ближче до південно-східного кута ями, знайдено залізний ніж зі слідами дерев'яної ручки на черешку (рис. 3: 1). При розчистці дна могили виявилось, що кам'яні плити, які її встеляли, збереглися не повністю. По одній плиті виявлено на дні справа і зліва від кістяка в районі плечей, під тазом біля східної стінки і три — біля західної стінки поблизу ніг.

Описана могила за своєю конструкцією є унікальною. Вона скоріше являє собою склеп з входом зі сторони голови покійника, який був обладнаний за допомогою каміння і дерева.

Друга могила (поховання 2; рис. 5; 6), відкрита у кв. 4/Б—В, була впушена в насип до рівня давньої поверхні. Для неї в кам'яному насипу було розчищено простір площею 1,5 × 1 м, який частково вимостили плитами, утворивши нерівну долівку. Могила орієнтована, як і перша, майже по лінії північ—південь, з деяким відхиленням від основної осі на 7—8° на захід. У заповненні знаходився, не в анатомічному порядку, скелет дорослого чоловіка та ще один череп. Зверху поміщені кістки ніг і однієї руки. Вище над усім цим піднято коліно правої ноги, яке різко зігнуте в колінному суглобі і вивернуто в кульшовому. Ліва нога відокремлена від таза та покладена в центрі могили на тулуб,

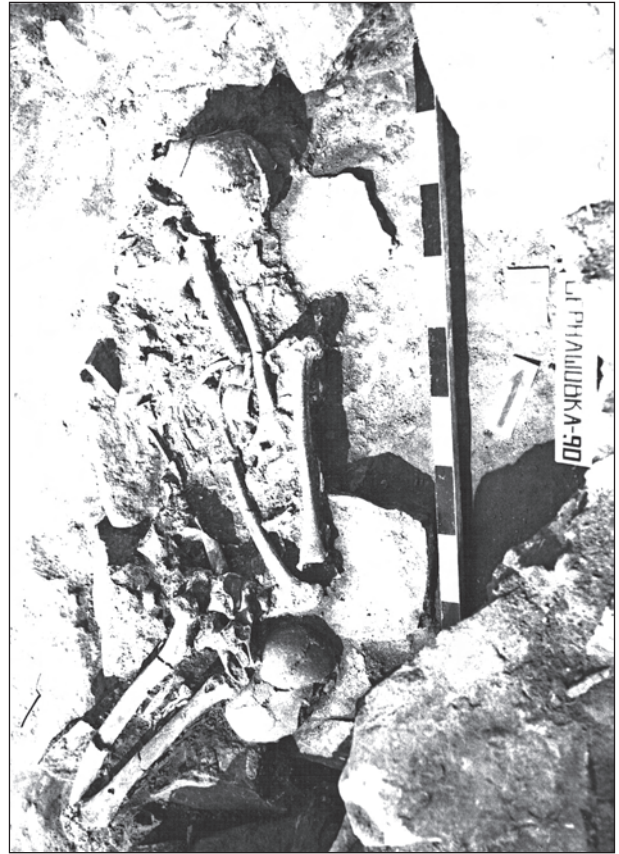

Рис. 5. Поховання 2 у кургані 1

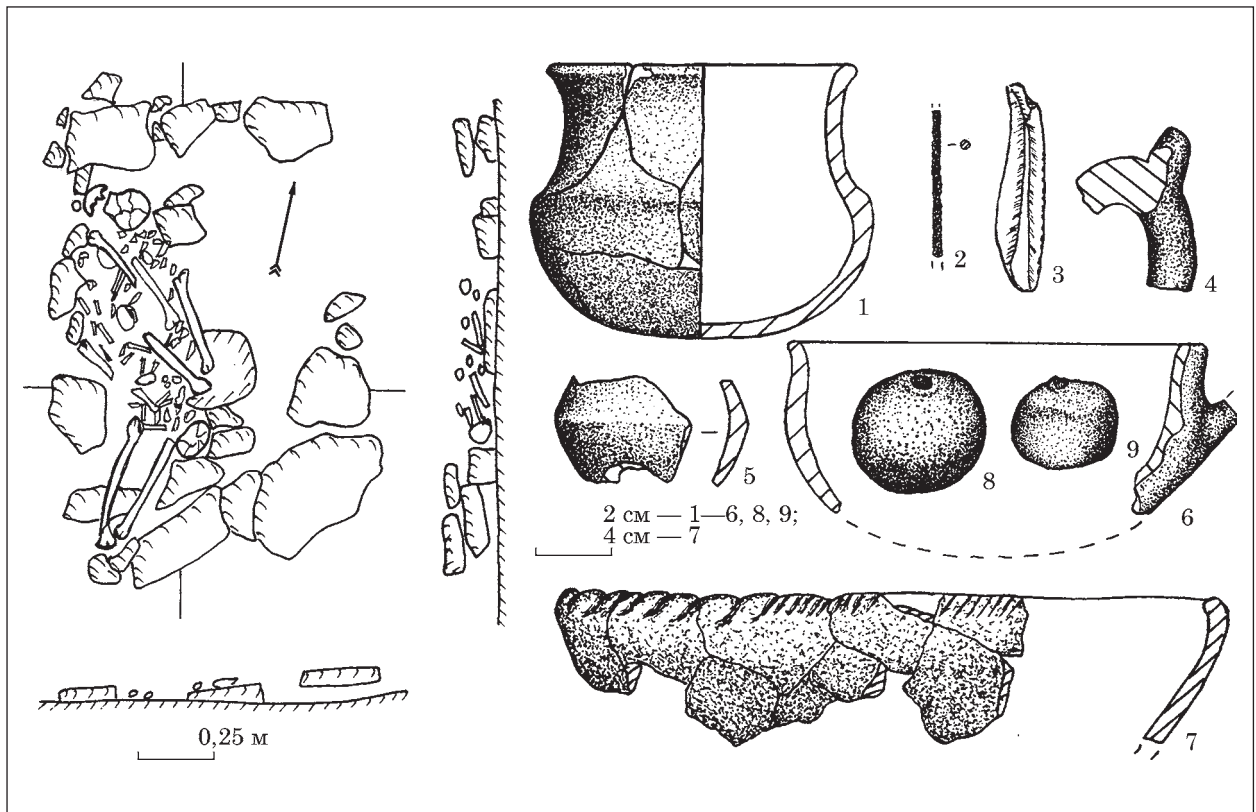

Рис. 6. План поховання 2 і зображення речей з кургану 1: 1 — глиняний кубок; 2 — залізна шпилька; 3 — крем'яна пластина; 4 — фрагмент ручки черпака; 5 — фрагмент кубка; 6 — уламок черпака; 7 — фрагмент миски; 8—9 — глиняні прясла

Рис. 7. Кам'яний насип кургану 2

колінний суглоб її стегнової кістки з'єднаний з гомілковостопним суглобом, в результаті її повороту на 180°. Одна рука, максимально зігнута в лікті, лежала немовби поверх кісток в північній частині могили по діагоналі. Друга, судячи по кістках, знаходилась разом з іншими кістками, які, за невеликим виключенням, були звалені в кучу. Череп, що належить основному похованню, виявлено в північній частині могили, він був повернутий лицевими кістками вниз і роздавлений. Другий череп знаходився в південно-східній половині і був поставлений лицевими кістками в південному напрямі і теж роздавлений.

У центрі поховання, на кістках, стояв розчавлений сіро-коричневий керамічний кубок (рис. 6: 1). За 12 см від нього знаходилось прясельце підокруглої форми, дещо приплюснуте по осі (рис. 6: 8). Під кістками на дні могили знайдено таке ж саме прясельце, але дещо менших розмірів (рис. 6: 9), та частину залізного круглого в розрізі стрижня товщиною 3 мм, скоріше за все це частина шпильки (рис. 6: 2). Поряд з могилою, серед каміння, в кв. 3/Б—В розчищена роздавлена глиняна миска, виготовлена з добре віддуленого тіста з домішками піску і шамоту, чорного кольору всередині і сіро-чорного — ззовні (рис. 6: 7). Вінця посудини, загнуті всередину, орнаментовано косими

канелюрами, які чергуються з косими прокресленими лініями, тулуб конусоподібно звужується до дна.

У кв. 6/Д на рівні підкурганної поверхні знайдено фрагмент ручки черпака з відростком (рис. 6: 4), у кв. 3/Б — стінка кубка з майже біконічним тулубом (рис. 6: 5), а у верхньому шарі насипу — уламок черпака з неглибокою чашкою (рис. 6: 6) і крем'яна пластина (рис. 6: 3).

Розкоп VI був розбитий на відстані 25 м північніше попереднього, на місці, де прослідкувались ледь помітні скупчення каменів на поверхні. Зорієнтували його по сторонах світу: північ—південь — 12 м (кв. А—Е), захід—схід — 12 м (кв. 1—6). Як виявилось, це були залишки другого кургану. Після зняття орного шару та розчистки кам'яного панциру стало зрозуміло, що він являє собою основу кургану, насип якого повністю знівельований. Каміння лежало суцільним шаром, утворюючи майже круглу форму, але в деяких місцях проступали прямокутні обриси. Центральна частина в кв. 2—4/В—Г була вільною від каміння (рис. 7). Це був простір, точніше заповнена землею яма, близька за формою до квадрата зі сторонами 2,9 × 3,1 м, орієнтована кутами по сторонах світу, з невеликим відхиленням від центральної осі на захід. Таким чином, ширина кам'яної смуги, яка оточувала зі всіх сторін централь-

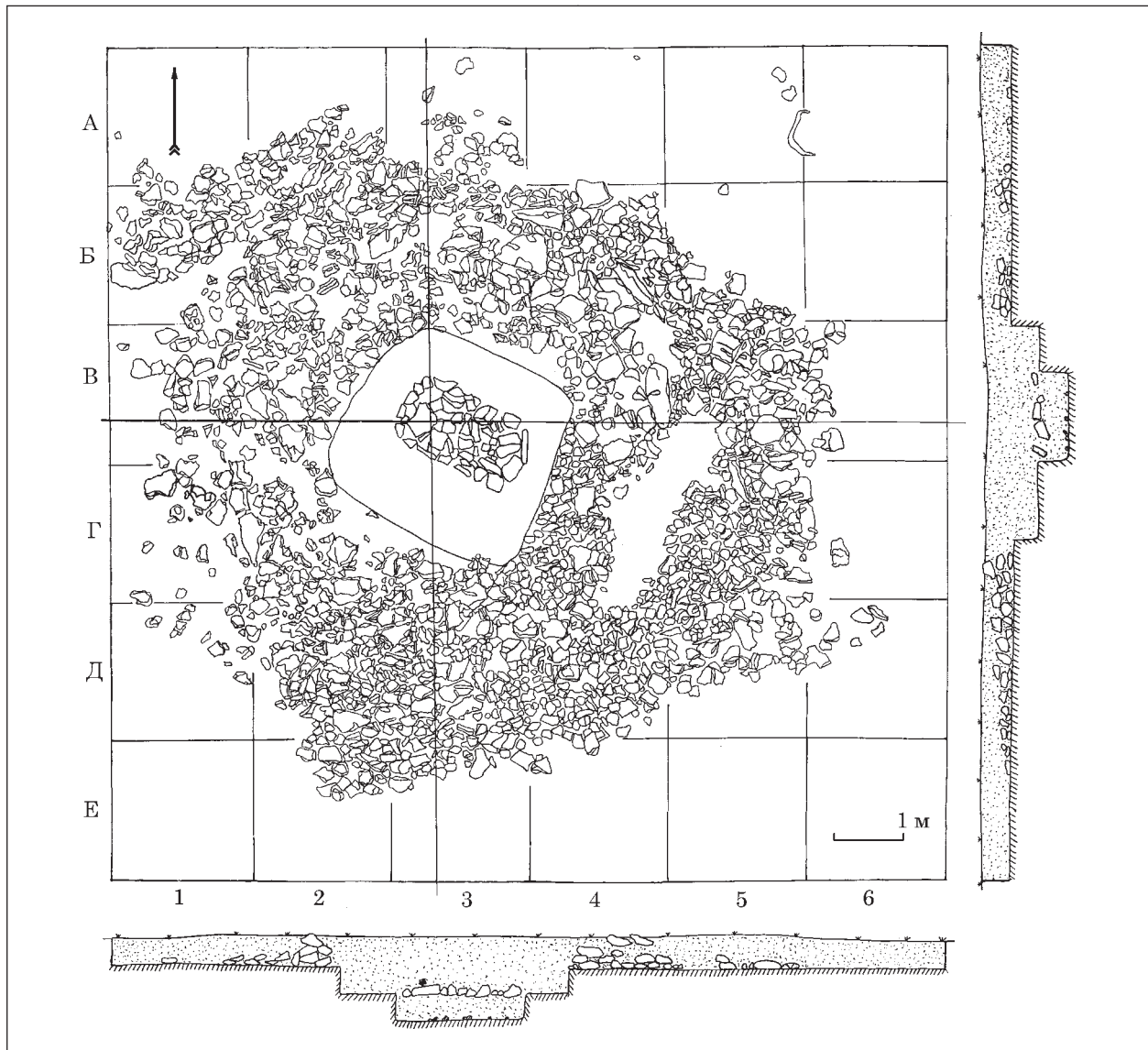

Рис. 8. План кургану 2: 1 — верхній шар; 2 — каміння; 3 — кістки; 4 — земляне заповнення; 5 — материк

ну частину (вільну від каміння) насипу, досягала 3—4 м. У розміщенні каміння у насипі спостерігається зафіксована раніше, при розкопках інших подібних курганів Середнього Подністров'я, закономірність. Каміні великих розмірів оточували, немов би замикаючи у кільце основну, центральну частину кургану. У цьому випадку діаметр цього кола сягав 6 м. У кв. 4—5/Г є ділянка, де каміння вибрано. Товщина кам'яного панцира ближче до центру сягала 0,4—0,5 м, поступово зменшуючись до кордонів зовнішнього периметру, де вона уже складала 0,1—0,15 м (рис. 8).

При розчистці заповнення в кв. 2—3/В—Г на глибині 0,4 м від давнього горизонту було відкрито кам'яну закладку могили, орієнтовану по лінії північний захід—південний схід. Каміння слугувало немов би стелею, прикриваючи верх могили площею $1,95 \times 1,2$ м (рис. 9) та глибиною 0,8 м від рівня давнього горизонту, а від рівня дна ями в центрі якої вона була вико-

пана — 0,4 м. В могилі розчищені скелети двох дорослих особин (поховання 1): чоловіка і жінки, які лежали на правому боці в скорченому стані (рис. 10). Чоловічий скелет зберігся краще. Права рука максимально зігнута в лікті і долонею направлена до підборіддя, ліва рука не збереглась. Ноги випростані в кульшових суглобах і зігнуті під прямим кутом в колінних. Від жіночого кістяка залишився череп, декілька ребер і хребців, частково кістки ніг і рук. Тіло жінки було покладено дещо інакше ніж чоловіка. Її ноги в кульшових і колінних суглобах зігнуті під прямим кутом (рис. 11).

Біля чоловічого скелету, в районі пояса, знайдено фрагмент залізного ножики з горбатою спинкою, на черешку добре видно залишки зоглілої дерев'яної ручки (рис. 11: 2). Другий подібний ніж знайдено в ногах покійника (рис. 11: 3). Лезо сильно проржавіло. Біля тазу жінки лежало глиняне конусоподібне прясло чорного кольору (рис. 11: 4), а ближче до схід-

Рис. 9. Кам'яне перекриття над похованням 1 у кургані 2

Рис. 10. Поховання 1 у кургані 2

ного кута могили — кістяна проколка (рис. 11: 1). Між чоловічим і жіночим скелетами (у двох місцях біля ребер і біля таза чоловіка) розчищено уламки двох з'єдених іржею залізних предметів, які розсипалися на окремі шматки. Після проведеної реставрації з'ясувалося, що це була залізна шпилька із круглим розширеним капелюшком (рис. 11: 7), а біля таза — залишки окуляроподібної фібули (рис. 11: 5).

В настипу кургану зустрічались окремі дрібні шматки кераміки, серед яких один вінчик миски із загнутим всередину краєм сіро-коричневого кольору (рис. 10: 6).

При зачистці північної стінки розкопу в кв. 1/А зафіксовані сліди ще одного поховання (№ 2). Тут зробили невелику прирізку, що дозволило повністю розкрити його. Невелика гли-

бина могили — 0,3 м (практично орний шар) утрудняла фіксацію її меж в північній частині, в південній — вони встановлені більш чітко, загалом розміри сторін становили 2,05 × 1 м. Виявилось, що це групове поховання, орієнтоване на північ-південь з незначним відхиленням на захід (рис. 12). Збереженість кісток погана, більшість з них зотліли та розсипалися від легкого дотику. Все ж таки вдалось з'ясувати, що було поховано четверо дорослих. Основне поховання чоловіче, орієнтоване головою на північ. Померлий був покладений на правий бік, ноги зігнуті під кутом 45° в тазу і 90° в колінах. Від черепа залишилось лише декілька дрібних кісток, а решта розтягнуті плугом. Руки зігнуті в ліктях і повернуті долонями до підборіддя, тазові кістки розтрощені.

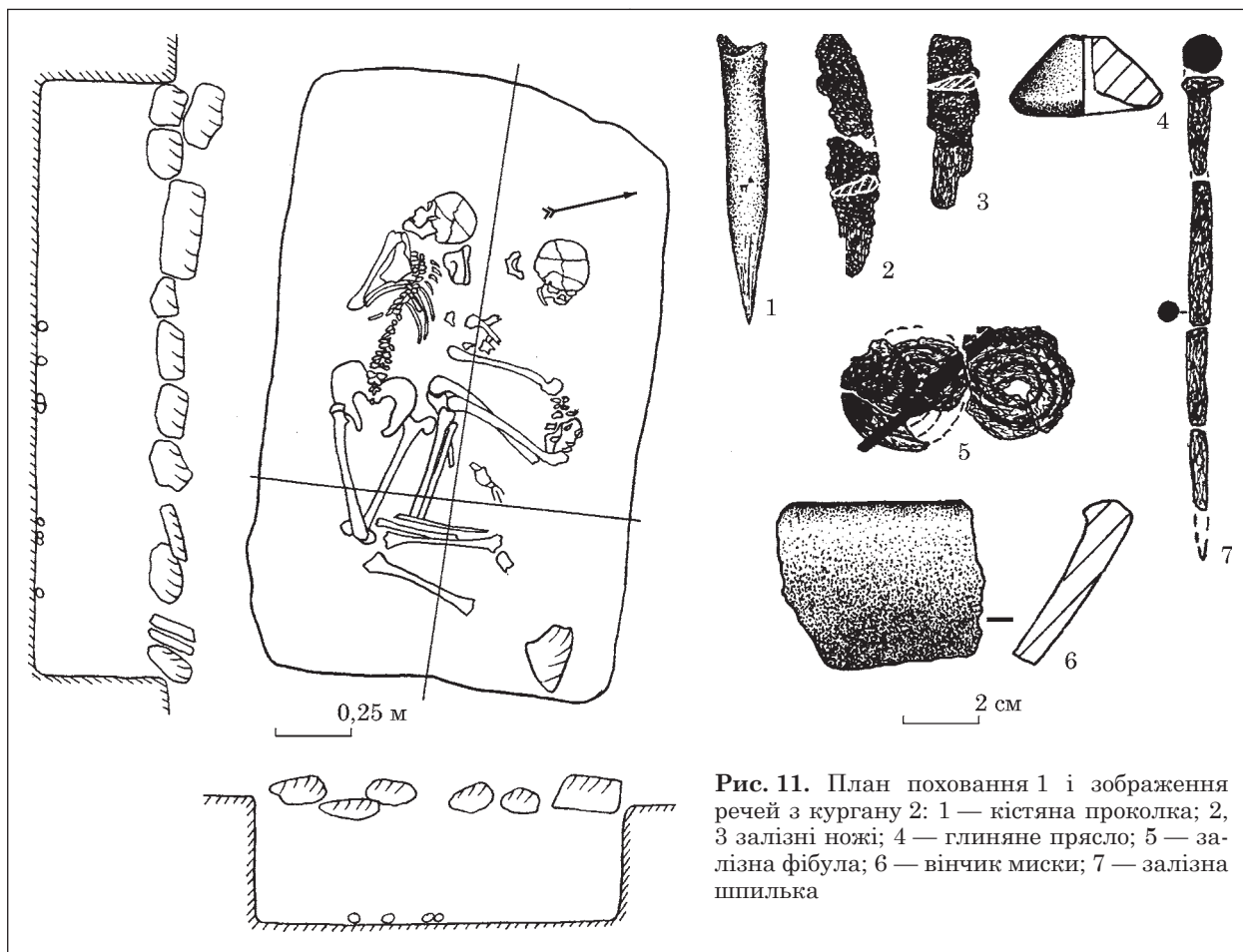

Рис. 11. План поховання 1 і зображення речей з кургану 2: 1 — кістяна проколка; 2, 3 залізні ножі; 4 — глиняне прясло; 5 — залізна фібула; 6 — вінчик миски; 7 — залізна шпилька

У південній частині могили, тобто в ногах у основного поховання, був утворений завал із людських кісток. Чіткого анатомічного порядку в їх розміщенні прослідкувати не вдалось, але можна з впевненістю говорити про поховання принаймні ще трьох чоловік: розчищено три черепи, шість

стегнових кісток, декілька кісток рук та гомілок, велика кількість хребців, ребер, уламків таза. Нижня частина хребта і таз одного кістяка покладені поряд і паралельно з відповідними частинами скелету основного поховання. Можливо, що їх первісне положення було ідентичним.

Рис. 12. Поховання 2 у кургані 2

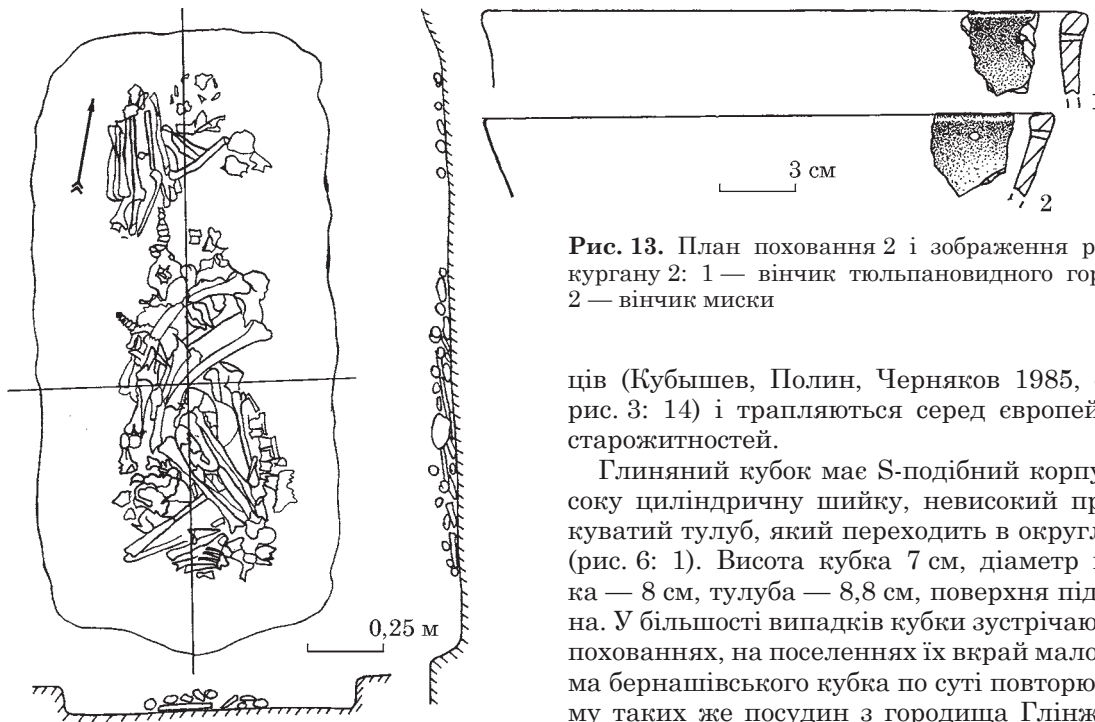

Рис. 13. План поховання 2 і зображення речей з кургану 2: 1 — вінчик тюльпановидного горщика; 2 — вінчик миски

Таким чином, в даній могилі поховано не менше чотирьох чоловік, із котрих один чи два знаходились у скорченому стані на правому боці, кістки інших були звалені до купи (рис. 13).

На долівці знайдено уламок вінчика глиняної миски сірого кольору з проколами і відтягнутим всередину краєм (рис. 13: 2) та фрагмент заокруглених вінець горщика з проколами, виготовлених з глини того ж відтінку, що і миска (рис. 13: 1).

Про знахідки із курганів можна сказати наступне.

Три ножі із бернашівських курганів є однотипними (рис. 3: 1; 11: 2, 3). У них горбата спинка і виражений черешок для насадження ручки, на якому добре збереглися сліди дерева. Загальна довжина їх ледь перевищує 6 см. Такі ножі є звичною знахідкою на передскіфських пам'ятках дніпровського Правобережжя (Тереножкін 1961, с. 151—152, рис. 99: 1, 4; 100: 1), Придністров'я (Кашуба 2000, с. 330, рис. XXX: 16—20), степової зони (Махортых 2005, с. 64, рис. 24: 8—11, 19).

Залізна окуляровидна фібула виготовлена із дроту завтовшки 3,7 см (рис. 11: 5). Складається із двох концентрично-спіральных щитків, наскрізь проржавілих. На одному із них уцілило три оберти, на другому — чотири. Зберігся також уламок голки з приймачем. Фібула має аналогії серед південноєвропейських старожитностей і може бути датована VIII ст. до н. е. (Зверев 2000, с. 177—178; Гуцал 2007, с. 65—67).

Залізна шпилька з капелюшком зустрічається не так часто на нашій території (рис. 11: 7). Але такі предмети відомі у культурі киммерій-

ців (Кубышев, Полин, Черняков 1985, с. 147, рис. 3: 14) і трапляються серед європейських старожитностей.

Глиняний кубок має S-подібний корпус, високу циліндричну шийку, невисокий приземкуватий тулуб, який переходить в округле дно (рис. 6: 1). Висота кубка 7 см, діаметр вінчика — 8 см, тулуба — 8,8 см, поверхня підлощена. У більшості випадків кубки зустрічаються в похованнях, на поселеннях їх вкрай мало. Форма бернашівського кубка по суті повторює форму таких же посудин з городища Глінжень II (Гольцева, Кашуба 1995, с. 6, рис. XLI: 6), поселення Непоротова (Крушельницька 1998, с. 66, рис. 34: 8). Є подібні вироби у киммерійських пам'ятках (Махортых 2005, рис. 69: 7; Яровой, Кашуба, Махортых 2002, с. 292, рис. 4: 2).

Фрагмент неглибокого черпака з округлою чашкою і обляманою ручкою (рис. 6: 6). Такі посудини трапляються на чорноліських поселеннях Середнього Подністров'я. Наприклад, вони помітно представлені у Дністровці (Смирнова 1985b, рис. 7: 9; 10: 2). Ручка черпака з невисоким відростком (рис. 6: 4) теж має аналогії з тих самих дністровських комплексів. Також невід'ємною складовою колекції керамічного посуду придністровських старожитностей передскіфського періоду є миски із загнутим всередину краєм (рис. 6: 7; 11: 6) і тюльпановидні горщики (Григорівка, Рудківці, Непоротова, Дністрівка та ін.). Конічне і округлі прясельця (рис. 6: 8, 9; 11: 4) характерні для цієї серії виробів на значній території (Гольцева, Кашуба, 1995, с. 25—26, рис. XC: 3, XCIX: 3).

Кургани Бернашівки, враховуючи усі дані, можуть датуватися пізньочорноліською епохою в межах рубежу IX—VIII ст. до н. е. за хронологічною класифікацією, запропонованою Г. І. Смирною (1985a, с. 43, рис. 4).

Зазначимо, що поховальні пам'ятки передскіфського часу на Середньому Дністрі вивчені недостатньо. Вони відомі за розкопками курганів у с. Лука Врублівецька (Шовкопляс 1952; Шовкопляс, Максимов 1952; Шовкопляс 1956), Дністровка (Смирнова 1982, с. 31—39), Мервенці (Смирнова 1977, с. 94—99). Разом з бернашівськими їх об'єднує ряд ознак: однакова конструкція насипу із каміння і землі, використання каменів для облаштування стінок, дна і перекриття могили, наявність кількох

чоловік в одному захороненні, скорчена поза похованих, часто повернутих головами у протилежні сторони, орієнтація кістяків з деяким відхиленням від осі північ—південь і ряд інших ознак.

Така деталь як використання дерева для спорудження могили, що за нашими припущеннями могло бути у першій могилі кургану 1, не характерна для Середнього Подністров'я. Проте, дослідники допускають наявність легких дерев'яних конструкцій типу шатра чи навісу, які могли бути тимчасовими над могильними спорудами над деякими захороненнями у культурі Козія-Сахарна (Кашуба 2000, с. 282, 285).

Не зовсім з'ясованим залишається питання про походження поховального обряду носіїв чорноліської культури на Дністрі. Думку про його автохтонний характер підтримувала Г. І. Смирнова, яка вважала, що він сформувався на основі попередніх білогрудівських старожитностей у тісному зв'язку з культурами Гава-Голігради, Сахарна-Солончени і висоцькою. В результаті злиття всіх цих компонентів воедино склалася самостійна культурна спільність, в якій збереглися і розвивалися місцеві традиції, засвоювалися і перероблялися запозичені елементи (Смирнова 1984, с. 57). Аналогічну точку зору висловила і М. Т. Кашуба, згідно якої середньо дністровський чорноліський поховальний обряд був споконвічно місцевим і розвивався самостійно, незалежно від навколишнього оточення (Кашуба 2000, с. 289). Є всі підстави вважати, що деякі деталі поховальної практики чорноліських жителів мають місцеве походження. У першу чергу це стосується традиції використання каміння при спорудженні курганних насипів, яка, як репрезентують дослідження, перейшла до чорноліців від племен епохи бронзи. Наприклад, біля с. Спасівка на Хмельниччині у 2010 р. розкопано два кургани комарівської культури, які мали саме таку будову. Вони подібні до бернашівських також і за характером самих поховань (Гуцал 2011, с. 154). Разом з тим, подібність поховального обряду дністровських чорноліців, яка спостерігається із сахарнянськими старожитностями, де присутне в насипах каміння, інгумація, скорчена поза похованих, високий відсоток парних і колективних захоронень, одночасність курганних і ґрунтових могильників, кам'яні ящики для покійників, додаткові підзахоронення тощо (Кашуба 2000, с. 285) вказує на те, що на значній території Подністров'я існував єдиний, або дуже близький за своїм змістом і формою, звичай ховати своїх померлих родичів. Пояснюється це, очевидно, постійними тісними контактами між населенням окремих

областей, що передбачає взаємопроникнення культурних особливостей.

Укажемо і на таку важливу деталь. Опрацьовуючи матеріали з розкопок кургану у Дністровці, Г. І. Смирнова звернула увагу на те, що останній розташований в однакових топографічних умовах з курганами Луки-Врублівецької. Обидві пам'ятки займали низинні місця на перших терасах. Дослідниця зауважила, що ця особливість характерна для чорноліської епохи Подністров'я (Смирнова 1982, с. 48). Висновки Г. І. Смирнової підтверджуються роботами у Бернашівці. Складається враження, що для періоду IX—VIII ст. до н. е. існувала практика здійснювати захоронення на площадках, розташованих в пониззі річкових долин. Хоча для цього часу відомі насипи і на підвищеннях. Такими, наприклад, є два кургани у Мервенцях (Смирнова 1977, с. 94). Не виключено, що відміни в розташуванні чорноліських курганів Подністров'я можуть пояснюватися їхньою асинхронністю. Так, у тій же Бернашівці є ще один (третій) курган, розташований на третій терасі, тобто значно вище від двох попередніх і датований другою половиною VIII ст. до н. е. (Гуцал 2006, с. 51). Він, серед іншого, особливий тим, що оточений кам'яним кільцем діаметром до 27 м. Мервенецькі кургани теж не одночасні. Насип 2 вважають ранішим від № 1 (Смирнова 1977, с. 97, 99). Цікаво, що у другому кургані Мервенець зафіксовано кромлех, як у третьому бернашівському, а конструкція могили першого — мервенецького, коли викопувалася спочатку більша яма і у ній менша (Смирнова 1977, с. 94, 96), точно така ж як у першому похованні бернашівського кургану 2. Саме у цьому, в архітектурі могильних споруд і топографії поховальних пам'яток, по причині відсутності більш вагомих аргументів (супровідний інвентар мало що дає), ми бачимо прямую хронологічну послідовність спорудження курганів Бернашівки і Мервенців. Як уявляється, першим у цьому ланцюжку слід вважати курган 1 з Бернашівки, після нього йдуть другий і третій, цього ж могильника, а за ними перший і другий у Мервенцях. Очевидно, що з часом розташування чорноліських насипів змінюється. Вони поступово піднімаються з низин на схили, а потім на плато. Якщо така теза має право на істину, то ми допускаємо, що тут топографія може виступати в ролі хронологічного індикатора. Зрозуміло, що для підтвердження такої точки зору потрібна розгорнута аргументація, але бернашівські кургани, як здається, вже внесли свою лепту в розв'язання цього питання. Надалі проблема може прояснитися тільки при проведенні нових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

Винокур, И. С., Гуцал, А. Ф., Мегей, В. Ф. 1990. *Отчет об археологические исследования в зоне строительства Днестровской ГАЭС (поселение середины I тыс. н. э., черняховский и предкифский могильники у с. Бернашевка) в 1990 г.* НА ІА НАНУ, ф. 64, 1990/230.

Гольцева, Н. В., Кашуба, М. Т. 1995. *Глинжень II. Многослойный памятник Среднего Поднестровья.* Тирасполь: Мако.

Гуцал, А. Ф. 2011. Роботи на пам'ятках археології в районі Сатанівських Товтр. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*, 21, с. 147-156.

Гуцал, В. А. 2006. Поховальний обряд передкифського часу на Могилившині. *Друга Могилившинська краєзнавча конференція*, с. 47-55.

Гуцал, В. А. 2007. Бронзова і залізна фібули із Бернашівки. В: Скорый, С. А. (ред.). *Ранний залізний вік Європи (до 100-річчя від дня народження О. І. Тереножкіна)*. Київ; Чигирин: Формат, с. 65-67.

Зверев, Е. Ю. 2000. Относительная хронология некоторых опорных памятников среднего и позднего гальштата в Юго-Западной Румынии. *Stratum plus*, 3, с. 171-192.

Кашуба, М. Т. 2000. Раннее железо в лесостепи между Днестром и Сиретом (культура Козия-Сахарна). *Stratum plus*, 3, с. 241-488.

Колесников, А. Г. 1991. О работе Днестровской экспедиции. *Археологічні дослідження на Україні 1990 р.*, с. 29-30.

Крушельницька, Л. І. 1998. *Чорноліська культура Середнього Подністров'я*. Львів: Місіонер.

Кубышев, А. И., Полин, С. В., Черняков, Н. Т. 1985. Погребение раннего железного века на Ингульце. *Советская археология*, 4, с. 144-153.

Махортых, С. В. 2005. *Киммерийцы Северного Причерноморья*. Киев: Шлях.

Смирнова, Г. И. 1977. О хронологическом соотношении памятников типа Сахарна-Солончены и Жаботин. *Советская археология*, 4, с. 94-107.

Смирнова, Г. И. 1982. Закрытые предкифские комплексы у села Днестровка-Лука. В: Микляев, А. И. (ред.). *Древнейшие памятники культуры на территории СССР*. Ленинград: Государственный Эрмитаж, с. 30-53.

Смирнова, Г. И. 1984. О формировании позднечернолесской культуры на Среднем Днестре. По материалам поселения Днестровка-Лука. *Археологический сборник*, 25, с. 44-60.

Смирнова, Г. И. 1985а. Основы хронологии предкифских памятников Юго-Запада СССР. *Советская археология*, 4, с. 33-53.

Смирнова, Г. И. 1985б. Поселение у с. Днестровка — памятник чернолесской культуры на Днестре. *Археологический сборник*, 26, с. 5-29.

Тереножкин, А. И. 1961. *Предкифский период на Днепровском Правобережье*. Киев: АН УССР.

Шовкопляс, І. Г. 1952. Курганний могильник передкифського часу на Середньому Дністрі. *Археологічні пам'ятки УРСР*, IV, с. 5-11.

Шовкопляс, І. Г. 1956. Середньодністровська експедиція 1949—1951 рр., *Археологічні пам'ятки УРСР*, VI, с. 27-37.

Шовкопляс, І. Г., Максимов, С. В. 1952. Дослідження курганного могильника передкифського

часу на Середньому Дністрі. *Археологія*, VII, с. 89-109.

Яровой, Е. В., Кашуба, М. Т., Махортых, С. В. 2002. Киммерийский курган у пгт Слободзея. В: Яровой, Е. В. (ред.). *Северное Причерноморье: от неолита к античности*. Тирасполь: ПГУ им. Т. Г. Шевченко, с. 279-343.

REFERENCES

Vinokur, I. S., Gutsal, A. F., Megey, V. F. 1990. *Отчет об археологические исследования в зоне строительства Днестровской ГАЭС (поселение середины I тыс. н. э., черняховский и предкифский могильники у с. Bernashevka) в 1990 г.* NA IA NANU, f. 64, 1990/230.

Goltseva, N. V., Kashuba, M. T. 1995. *Glinzhen II. Многослойный памятник Среднего Поднестровья*. Tiraspol: Mako.

Hutsal, A. F. 2011. Roboty na pamiatkakh arkheolohii v raioni Satanivskykh Tovtr. *Naukovi pratsi Kamianets-Podil'skoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka*, 21, s. 147-156.

Hutsal, V. A. 2006. Pokhovalnyi obriad peredkifskoho chasu na Mohylivshchyni. *Druha Mohyliv-Podil'ska kraieznaucha konferentsiia*, s. 47-55.

Hutsal, V. A. 2007. Bronzova i zalizna fibuly iz Bernashivky. In: Skoryy, S. A. (ed.). *Rannii zaliznyi viv Yevrazii (do 100-richchia viv dnia narodzhennia O. I. Terenozhkina)*. Kyiv; Chyhyryn: Format, s. 65-67.

Zverev, E. Y. 2000. Otnositelnaya khronologiya nekotorykh opornykh pamyatnikov srednego i pozdnego galshtata v Yugo-Zapadnoy Rumynii. *Stratum plus*, 3, s. 171-192.

Kashuba, M. T. 2000. Ranneye zhelezo v lesostepi mezhdu Dnestrom i Siretom (kultura Koziya-Sakharna). *Stratum plus*, 3, s. 241-488.

Kolesnykov, A. H. 1991. O rabote Dnestrovskoi ekspedytsyy. *Arkheolohichni doslidzhennia na Ukraini 1990 r.*, s. 29-30.

Krushelnyska, L. I. 1998. *Chornoliska kultura Serednoho Podnistrovia*. Lviv: Misioner.

Kubishev, A. I., Polin, S. V., Chernyakov, N. T. 1985. Pogrebeniye rannego zheleznoogo veka na Ingultse. *Sovetskaya arkheologiya*, 4, s. 144-153.

Makhortykh, S. V. 2005. *Kimmeriytsy Severnogo Prichernomorja*. Kiev: Shchlyakh.

Smirnova, G. I. 1977. O khronologicheskom sootnoshenii pamyatnikov tipa Sakharna-Solonchenny i Zhabotin. *Sovetskaya arkheologiya*, 4, s. 94-107.

Smirnova, G. I. 1982. Zakrytyye predkifskkiye komplekсы u sela Dnestrovka-Luka. In: Miklyayev, A. I. (ed.). *Drevneyshiy pamyatniki kultury na territorii SSSR*. Leningrad: Gosudarstvennyi Ermitazh, s. 30-53.

Smirnova, G. I. 1984. O formirovaniy pozdnechernoleskoy kultury na Srednem Dnestre. Po materialam poseleniya Dnestrovka-Luka. *Arheologicheskii sbornik*, 25, s. 44-60.

Smirnova, G. I. 1985a. Osnovy khronologii predkifskikh pamyatnikov Yugo-Zapada SSSR. *Sovetskaya arkheologiya*, 4, s. 33-53.

Smirnova, G. I. 1985b. Poseleniye u s. Dnestrovka — pamyatnik chernolesskoy kultury na Dnestre. *Arkheologicheskii sbornik*, 26, s. 5-29.

Terenozhkin, A. I. 1961. *Predkifskiy period na Dneprovskom Pravoberezhe*. Kiev: AN USSR

Shovkopliash, I. H. 1952. Kurhannyi mohylnyk peredkifskoho chasu na Serednomu Dnistri. *Arkheolohichni pamiatky URSR*, IV, s. 5-11.

Shovkopliash, I. H. 1956. Serednodnistrovskaya ekspedytsiia 1949—1951 rr., *Arkheolohichni pamiatky URSR*, VI, s. 27-37.

Shovkopliash, I. H., Maksymov, Y. V. 1952. Doslidzhennia kurhannoho mohylnyka peredkifskoho chasu na Serednomu Dnistri. *Arkheolohiia*, VII, s. 89-109.

Yarovoy, E. V., Kashuba, M. T., Mahortyih, S. V. 2002. Kimmeriyskiy kurgan u pgt. Slobodzeya. In: Yarovoy, E. V. (ed.). *Severnoe Prichernomore: ot neolita k antichnosti*. Tiraspol: PGU im. T. G. Shevchenko, s. 279-343.

A. F. Hutsal

RESEARCH OF THE CHORNOLISKA CULTURE KURGANS IN THE DNISTER REGION

Two barrows of the late stage of Chornoliska culture were explored near Bernashivka of Mohyliv-Podilskyi district of Vinnytsia region.

Mound of kurgan 1 consisted of stones of the various sizes and was rifled. The largest of stones are on a peripheral position and actually restricted the mound on all sides, although the large plates were in the center where they compose something like platform. Some stones were on a periphery. Evidently the mound had a rounded shape.

Under the stone mound two graves have been discovered. The primary grave was located in the southern part of the mound in a pit of 1 m deep covered with stone slabs. Dimensions of the pit are 1.9 × 1.5 m. According to some observations the pit was covered with tree and stones. The floor was paved with slabs which almost have not survived. The skeleton of adult man lied in a crouched position on his right side, near the body the iron knife with remains of wooden handle was found. A very interesting feature of the grave is the entrance from the north side looks like the round pit with a diameter of 1.25 m, deepened to the bottom of the grave.

The second grave was inserted into the mound at the level of the ancient surface. In this grave the skeleton of an adult man with an additional skull was in this grave. The ceramic goblet, the piece of iron pin, two clay spindle whorls, a bowl and fragments of other vessels have been discovered near it.

In the center of kurgan 2 the stone grave 1.95 × 1.2 m in size and 0.8 m deep from the level of ancient horizon was found. The skeletons of two adults man and woman lied on their right side in a crouched position. Two iron knives, iron fibula, a pin, clay spindle whorl, fragments of vessels were found. Another collective burial was discovered northwest outside the kurgan. Kurgans are dated to the late phase of Chornoliska culture cf. 9th—8th centuries BC.

Keywords: Bernashivka, mound, burial, tomb, ceramics.

Одержано 04.07.2019

ГУЦАЛ Анатолій Федорович, доцент, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. І. Огієнка, 61, Кам'янець-Подільський, 32301, Україна.

HUTSAL Anatoliy, Associate Professor, Kamenets-Podilskyi Ivan Ogienko National University, I. Ogienko street, 61, Kamyanets-Podilsky, 32301, Ukraine.
E-mail: dpoasukam@gmail.com.